

Over het boek van Gérard Donnadiou ‘Teilhard de Chardin’ *Xavier Molle*¹

Er zijn sinds de dood van Teilhard in 1955 heel wat boeken over zijn denken gepubliceerd. Het mooie *Introduction à la pensée de Teilhard de Chardin*² van Claude Tresmontant (1956) verscheen als eerste en verdient hier onze bijzondere aandacht. Er zijn er heel wat op gevolgd en naarmate het gedachtegoed vertrouwd werd, veranderde ook de toon ervan. Thans kan men nog boeken schrijven, met name voor de jonge generaties, die geen enkele herinnering hebben aan de onstuimige jaren 1955-1970. Maar het is duidelijk, dat men dit gedachtegoed eveneens moet actualiseren.

Precies dat gebeurt in het zojuist verschenen boek van Gérard Donnadiou. De ondertitel geeft dit ook duidelijk aan³: *Wetenschap, Geopolitiek, Religie, de toekomst in een betoverend licht*.

Dat is ook hetgeen dit kleine artikel wil aanbieden, en het stelt daarbij stelt het ook enkele vragen.

De toekomst in een betoverend licht, zo ervoer Gérard Donnadiou deze zelf in 1955 toen hij 20 jaar oud was. Met veel vragen over zijn christelijke identiteit ontdekte hij als door de voorzienigheid gedreven een van de eerste delen van Teilhards werk, later vele andere. “*Dankzij Teilhard hervond ik het geluk een christen te zijn, de vreugde van het inzicht, de innerlijke samenhang.*”

Gérard Donnadiou legt getuigenis af van alles, wat hij aan pater Teilhard verschuldigd is. Na het geloof te hebben hervonden, heeft hij deel uitgemaakt van die eerste lekenbeweging die zo’n 40 jaar geleden aan het ‘*Institut Catho-lique*’ in Parijs een kwalitatief hoogstaande groep theologiestudenten formeerde. En dat heeft erin geresulteerd, dat hij thans colleges geeft aan het instituut van de **Bernardijnen** en aan de faculteiten van de jezuïeten in Parijs.

Velen van hen die artikelen van Gérard Donnadiou lezen, zoals de stukken in het blad *Noösphere*, dat voorheen *Teilhard aujourd’hui* heette, zijn vertrouwd met zijn stijl van schrijven en weten hoe invoelend en gedegen de kennis is, die hij uit het werk van Teilhard heeft opgedaan.

Maar wat in zijn geschriften bij zijn lezers opvalt, die uit de wereld van de goed-katholieke universiteit komen, is, dat de verwijzingen op geestelijk terreintotaal verschillen van hetgeen zij gewend zijn. Heel wat van diegenen, die op zoek zijn

¹ Xavier Molle is als priester werkzaam in de gemeenschap ‘Chemin Neuf’.

² *Inleiding op het denken van Teilhard de Chardin*. Dit boek is niet in het Nederlands vertaald.

³ *Teilhard de Chardin – Science, Géopolitique, Religion, l’avenir réenchanté*.

naar God, hebben veel te danken aan bepaalde auteurs, die hun toestaan hun eigen gevolgtrekkingen te maken. Voor Gérard Donnadiou werden de geschriften van de Amerikaanse theoloog Avery Dulles († 2008) de juiste bron, die hij nodig had als de man, die uit de hoek kwam van de natuurwetenschap en later uit de wereld van de industrie en het zakenleven. Door zijn ontmoeting met veel van dergelijke mensen was Dulles zich ervan bewust, dat het evangelie wel “aan de barbaren” moest voorbijgaan. Wat dit wil zeggen? Daarover laten we Gérard Donnadiou aan het woord:

“In dit geval bekommeren zich de barbaren, die de luister van het Griekse denken ontkennen, zelfs erg weinig om de filosofie, die als intellectueel en weinig praktisch wordt beoordeeld. Daartegenover staat, dat zij buitengewoon bekwaam zijn in de omgang met begrippen van de wetenschap, de techniek, de economie, het management. Om in gesprek te gaan met deze barbaren, orde en lijn te brengen in hun wijze van redeneren, hun tegelijkertijd de luister van het christelijk geloof voor te houden, blijkt er één methode bewezen noodzakelijk te zijn, en dat zal de theorie zijn van de modellen. Het in model brengen, het ultieme stadium van het systematisch denken, ziedaar het antwoord van Dulles op de grote uitdaging van de moderniteit aan de christenen, een antwoord dat uiteindelijk vanuit het moderne denken zelf wordt gevoed.”

Een nieuwe benadering van de methode

De modellentheorie⁴, het systematisch denken, ziedaar de werktuigen van het begripsvermogen, die de theologische geschriften van Gérard Donnadiou haar grote mate van originaliteit geven. In dit boek over Teilhard zal de lezer op niet minder dan achttien bladzijden inderdaad een inleiding in de systeemtheorie vinden. Ongetwijfeld een onverwachte ontdekking voor heel wat ‘niet-barbaren’, die op de goede katholieke universiteiten hun vorming hebben gehad.

Waarover gaat het?⁵ Kort gezegd hierom: het westers denken, en daarbij de wetenschap, heeft zich ontwikkeld op basis van het principe van de eenvoudige causaliteit nadat Aristoteles vier typen van oorzaken had gedefinieerd. In alle gevallen betreft het een lineaire causaliteit, hetgeen betekent, dat de resultaten gewoon vanzelf uit de oorzaken volgen. Zo redeneren wij in ons gewone leven elke dag.

⁴ Een model van de werkelijkheid aanbieden veronderstelt, dat men heel goed beseft, dat men daarmee niet deze

hele werkelijkheid beschrijft; men reduceert haar in feite met als doel ermee te kunnen werken. Neem een klassiek voorbeeld: Als iemand een wegenkaart van Frankrijk heeft, zal deze hem weinig kennis verschaffen over het land, maar hem niettemin in staat stellen te gaan waarheen hij wil. Daarom wordt een van de begrippen van de systematiek dan ook **kaart** genoemd.

⁵ Men kan de artikelen, die een inleiding vormen op de systeemtheorie, vinden op de website >afscet.asso.fr< onder > textes de référence<.

Maar tegen het midden van de 20ste eeuw zag men zich geplaagd tegenover verschijnselen van een dusdanige **complexiteit**, dat men niet meer wist hoe men daarmee moest omgaan. Dit was met name zo op het menselijk sociaal vlak. De complexiteit vertaalde zich concreet in de moeilijke vraag hoe men deze kon vatten en vooral kon voorzien. We denken daarbij aan alle historische verschijnselen, die men achteraf wel kan begrijpen, maar die niemand had zien aankomen. Vanuit een bepaald rationeel denken zijn ze te begrijpen, maar wel een denken, dat afhankelijk is van de hoeveelheid parameters van soms zeer verschillende aard.

Een systeem kan worden gedefinieerd als een samenstel van elementen, die dynamisch met elkaar interacteren. In zo'n combinatie bewerkstelligt de complexiteit het verschijnen van nieuwe eigenschappen. Men zal zeggen, dat **het geheel meer is dan de som van alle delen.**⁶ En dat, volgens het leidmotief van de encycliek *Laudato si* “alles met elkaar is verbonden”.

Bij de begrippen *materie* en *energie* moet nog dat van de *informatie* worden gevoegd, daar de systemen uit de stroom van deze drie werkelijkheden worden geweven. Kortom, de interactie gaat veel verder dan de eenvoudige verbinding van oorzaak en gevolg. De systeemleer is ervoor bedoeld om de effecten van de **terugwerkende kracht** te begrijpen. Men spreekt over lussen in de terugwerkende kracht, waarin het moeilijk is de effecten van oorzaken te onderscheiden; men heeft het dan over de circulaire causaliteit. Edgar Morin, een groot denker op het gebied van complexiteit, heeft de term *terugwerkend* beschreven als “*een proces, waarbij de uitkomsten en de effecten tegelijkertijd de oorzaken en veroorzakers zijn van hetgeen deze voortbrengt*”.

Deze lussen van terugwerkende kracht zijn voortdurend in de communicatie tussen mensen aanwezig (vooral op Internet). Een voorbeeld daarvan, dat ons vertrouwd is, komt van het gebruik van GPS (*Global Positioning System* –red.). Het ‘standaardtype’ registreert voor elke tijd en voor elke plaats nauwkeurig de snelheid van de voertuigen, die ermee verbonden zijn. Het voorziet dus hoe lang men verder nog over het traject zal doen. Soms, tijdens een toevallige lus, stelt het GPS een verkorte afslag voor, waarop veel bestuurders ingaan, hetgeen tot gevolg heeft, dat er al snel geen kortere weg meer is.

De systeemtheorie heeft, aldus Gérard Donnadieu, talrijke toepassingen op zeer verschillende terreinen, zoals die van de fysica, biologie, ecologie, economie, gezinstherapie, ondernemingsmanagement, stedenbouw, ruimtelijke ordening... Het zou interessant zijn geweest hiervan enkele voorbeelden te geven. Dat zou dit hoofdstuk echter nog langer hebben gemaakt. Men begrijpt echter heel goed,

⁶ Een beginsel, dat reeds in de 17^e eeuw bij ons in Frankrijk door de geniale Blaise Pascal onder woorden werd gebracht.

dat “men nooit op een bevredigende manier de opzet van een reële economie via een eenvoudige bureaucratische organisatie kan waarborgen met als uitgangspunt de vrijheid van iedere mens.”

De systeemleer is dus de taal van de complexiteit en Gérard Donnadiou laat zien dat Teilhard er een prachtige voorbode van is geweest. Dat verklaart, waarom het noodzakelijk was om een heel nieuw vocabulair uit te vinden, waarin men zijn intuïties kon uitdrukken.

Een panoramische synthese van de evolutie

Dat betekent dus: een nieuw boek over Teilhard... Voor de komende generaties. Gérard Donnadiou heeft een biografie in 20 bladzijden opgesteld, waarin ook de geschiedenis van de ontvangst van zijn denken door de Kerk is opgenomen.

Hoofdstuk 2. *Le visionnaire de la science* (De visionair van de wetenschap – red.) biedt een overzicht van Teilhards diverse onderzoeksresultaten en parallel daarmee de ontwikkeling van zijn fenomenologie van het leven en van de hominisatie. Maar het bevat ook 48 bladzijden over de recente ontwikkeling in de theorie van de biologische en menselijke evolutie. Het onderstreept terloops de onvolkomenheden van de Synthetische Theorie, die in de jaren 1940-75 is ontwikkeld, en noemt de onderzoeken, die het mogelijk maken deze aan te vullen, ja zelfs te overtreffen (de werken van Conway Morris, Christiaan de Duve of Denis Noble, Evo Devo, epigenetica).

Hierbij is een opmerking op zijn plaats: het is erg opvallend, dat de boeken, waarin de evolutietheorie voor een groot publiek begrijpelijk wordt gemaakt, zelfs als ze het onderwerp ‘complexiteit’ ter sprake brengen, zwijgen over de systeemtheorie, die er toch juist de taal aan verleent. Ongetwijfeld hangt dit samen met de ideologische kant van het darwinisme, waarvan de verdedigers nog altijd moeite hebben om het bestaan aan te nemen van een neiging tot biologische en cerebrale complexificatie, ook al zou dit slechts het geval zijn bij de zoogdieren.

In een nummer van het tijdschrift *Pour la Science* (red. *Voor de wetenschap*), dat (in 2003) gewijd is aan de complexiteit op een grote verscheidenheid aan wetenschapsgebieden, verschijnt erg vaak *het woord systeem* (Fr. *système*) meer in het algemeen en daartegenover het adjectief *systemique* (vert. behorende tot de systeemtheorie – red.) slechts één keer in de 178 bladzijden, en wel op het einde van een artikel over “De complexiteit nadat de sequenties van het genoom zijn vastgesteld” om aan te geven dat – ik citeer – “een nieuw woord deze nieuwe biologie benoemt, die alle takken van wetenschap integreert, teneinde het leven te bestuderen: de ‘biologische systeemleer’”! Maar men zal er niet meer van weten...

Zou het zo zijn, dat de systeemleer zich vooral vanuit de sociale stelsels heeft ontwikkeld en zonder uiteindelijk van invloed te zijn op de natuur- en levenswetenschappen? Dit, omdat zij dergelijke concepten konden gebruiken zonder daarbij een overkoepelende theorie van complexiteit te hebben geop-perd? Zelfs als dat een fysicus is (zoals Philip Anderson), die als eerste het begrip ‘emergentie’ heeft gemunt (in 1972). Ongetwijfeld is het veelbetekenend, dat het onlangs (te Lyon in april 2018) gehouden congres van de ESSSAT⁷ en dat niettemin gewijd was aan de ‘Immanentie en Transcendentie in de natuur’ over veel zaken heeft gesproken, maar niet over de systeemtheorie.

Hoofdstuk 3. *Le pèlerin de l’avenir* (vert. ‘De pelgrim van de toekomst’ - red.) is zonder twijfel het belangrijkste hoofdstuk. Het behandelt opnieuw de noögenese, zoals Teilhard deze vanaf de *big bang* belichtte. Door de juiste afstand, die wij thans daartoe hebben, kunnen wij beseffen hoe geniaal de intuïtie van Teilhard was, toen hij in 1925 het begrip ‘noösfeer’⁸ bedacht. Maar tevens kunnen wij daardoor de vruchtbaarheid van dit idee voor talloze denkers thans vaststellen (zelfs als deze een ander woord daarvoor gebruiken). Een van de beste vruchten van de teilhardiaanse visie is de definitie van een vectoriële moraal, een moraal van de groei en beweging, niet meer van de wet, de vergunning en het verbodene.⁹

Gérard Donnadiou gaat willens en wetens staan in het tijdperk waarin wij leven, waarbij hij alle uitdagingen ter sprake brengt, die ons thans worden gesteld en die niet gering zijn.

Ik som ze hierbij op: de energie- en klimaatcrisis; de voedsel- en watercrisis; de financiële en economische crisis; het tekort aan mondiaal leiderschap; de krachteloosheid van Europa; het relativisme van de postmoderne cultuur.

Als we zien hoe het laatste deel van dit 3^e hoofdstuk de titel draagt “*Garder l’esperance et le goût de la vie*” (red. – De hoop en de smaak van het leven bewaren), moet men toegeven, dat onze wereld vandaag de dag op dit vlak aardig beproefd wordt. Daaruit moeten we niet afleiden, dat Teilhard al te optimistisch was. Op pagina 188 herinnert hij ons nog eens aan die waarschuwing, die pater Henri de Lubac in 1977 gaf: “*Niets druist meer in tegen Teilhard dan het ideaal van gegeneraliseerde verslapping, van een passieve beschaving, van platvloers geluk en van een makkelijke levenswandel, zoals dat ons vandaag de dag wordt voorgehouden.*” Een mening, die door René

⁷ Europese Gemeenschap voor de Studie van Wetenschap en Theologie

⁸ Noösfeer is gevormd met het Griekse woord ‘*nous*’, dat geest, bewustzijn betekent. *Noögenese* is dan ook de ontwikkeling van het bewustzijn, de geest

⁹ Een prachtig voorbeeld hiervan is de exhortatie *Amoris Laetitia*, hoewel je je die moeilijk kunt voorstellen.

d'Quince wordt onderschreven: “*Welbeschouwd zal de leer van Teilhard datgene blijken te zijn wat zij is: veeleisend, streng, traditiegebonden. Dat liegt er niet om, zullen veel mensen denken, en zij zullen zich van hem distantiëren.*”

Maar toch, men kan zich afvragen of de machine vandaag de dag wel goed draait. Het lijkt geen twijfel door hetgeen de wereld vandaag de dag laat zien, dat de concilievaders die 54 jaar geleden hun stem gegeven hebben aan de encycliek *Gaudium et Spes* de weg kwijt waren.

Het is daarom goed om zich eraan te herinneren, dat Teilhard zijn denken tijdens de grote catastrofe van 1914-18 heeft gevormd en te hopen, dat het ons de middelen zal verschaffen weer van het front te vertrekken, als “*de algehele verslapping en de losse zeden*” niet langer mogelijk zullen zijn.

Over enkele theologische kwestie

Tenslotte laat het 4e hoofdstuk ons kennis maken met Teilhard als *baanbreker voor een nieuwe theologie*. Gérard Donnadiou gaat hier opnieuw in op de ontwikkelingen, die hij beschreef in zijn boek *Le Christ retrouvé* (uit 2012)¹⁰. Men zal daarin op schitterende wijze de ontvouwing van het systeemdenken in de teilhardiaanse christologie van het punt-Omega voorgeschoteld vinden. Ook zal men de theologie van de erfzonde erin uiteengezet vinden, zowel zoals deze door de Kerk was ontwikkeld, als die waarmee Teilhard heeft moeten worstelen om in zijn denken te komen tot de *Universele Christus*.

Gérard Donnadiou spreekt hier weinig over een schrijver, die erg belangrijk voor zijn denkweg is, namelijk René Girard, die een vruchtbaar ‘model’ voor het denken over het geweld heeft aangereikt.¹¹

Misschien had Gérard Donnadiou kunnen blijven stilstaan bij een verwijt, dat Teilhard zo vaak gemaakt is, nl. zich bewust te zijn geweest van het kwaad, van het mysterie van de zonde, doch zonder er echt in te slagen om dit in zijn denken te laten zien (voor zover dit mogelijk zou zijn).

Tenslotte een zeer interessant onderwerp, maar zelden aangeroerd, in ieder geval vanuit theologisch gezichtspunt: de veelheid van bewoonde werelden. Dat is een zaak, die erg speelt in de actualiteit: uit het enthousiasme, dat men kan

¹⁰ Deze titel betekent niet, dat men het beeld van Christus verloren had, maar verwijst met een knipoog naar het boek van Gustave Martelet *L'au-delà retrouvé* (1989) (red. - Het hervonden hiernamaals), dat tot doel had de taal over de laatste dingen te vernieuwen.

¹¹ Om de lezer met dit denken bekend te maken heeft Gérard Donnadiou ook een zeer toegankelijk boek geschreven met als titel: *La violence dévoilée – Pour comprendre René Girard* (2017) [red. – Het geweld ontmaskerd – Voor een beter begrip van René Girard).

waarnemen rond exoplaneten valt op te maken, dat de algemene zienswijze is omgeslagen ten gunste van de opvatting van het leven als natuurlijk verschijnsel. Als alle gunstige voorwaarden op een planeet aanwezig zijn, moet het leven er ook ontluiken. En te oordelen naar het waarschijnlijk zeer grote aantal van deze planeten zou dat bijna evenveel verschillende noösferen opleveren.

Het is mij ook vaak overkomen, dat ik met christenen in discussie raakte over de mogelijkheid van een veelheid aan incarnaties van het Woord¹² in het universum. Dat idee stond velen tegen. Sommigen lieten duidelijk blijken, dat de openbaring zich moet uitstrekken van de aarde naar de rest van het universum, zoals wanneer met uitgaat van een klein uitverkoren volk. Maar dat geeft aan, dat men geen enkel besef heeft van de onmetelijkheid van het universum in ruimte en tijd.

Gérard Donnadiou stelt duidelijk in lijn met de gedachtegang van Teilhard, dat *“Als God andere noösferen had willen scheppen, hij dan ook heeft moeten willen, dat zij, ja ook zij, goddelijk zouden zijn met dus de incarnatie van de eeuwige Zoon in elke ervan om ze te vergoddelijken.”* Samengevat, vele figuren zoals Jezus, maar slechts één Universele Christus.

Met dit artikel beoogde ik vragen te stellen om later op bepaalde punten verder te kunnen gaan. Zij kunnen een idee geven van de overvloedige rijkdom van dit boek, de vrucht van tientallen jaren onderzoek en onderricht. Men kan zonder twijfel zeggen, dat het hierbij gaat om het intellectueel testament van Gérard Donnadiou. Ook wij danken hem zeer, dat hij ons dit boek heeft gegeven, dat wij ten eerste aan al diegenen kunnen aanbevelen, die de wereld willen be-grijpen en opbouwen volgens het voorbeeld van Pierre Teilhard de Chardin. Beste vrienden, lees het als u het niet reeds gedaan hebt.

¹² Bedoeld is hier natuurlijk ‘Het Woord’ dat Vlees geworden is en onder ons heeft gewoond. (red.)